

De macht van de brief

Briefwisselingen van de stadhoudersvrouwen (1605-1726)

'Dieses ist das letzte Schreiben das ich von meinem lieben Sohn Heinrich bekommen habe, welches er mit seiner todten Handt 3 Tage für seinem Todt geschrieben hatt.' Vrij vertaald luidt dit citaat: 'Dit is de laatste brief van mijn lieve zoon Hendrik, drie dagen voor zijn overlijden geschreven.' Het waren de emotionele woorden die Sophia Hedwig von Braunschweig-Wolfenbüttel bovenaan de brief noteerde die haar stervende zoon Hendrik Casimir (1612-1640) haar stuurde vanaf het slagveld bij het Beleg van Hulst.

Ineke Huysman is als onderzoeker verbonden aan het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, waar zij onder andere projectleider is van de correspondentie van Constantijn Huygens, de correspondentie van Johan de Witt en de correspondentie van de stadhoudersvrouwen.

1 Zie bijvoorbeeld Hillard von Thiessen en Christian Windler, *Akteure der Aussenbeziehungen. Netzwerke und Interkulturalität im historischen Wandel* (Keulen 2010), 8-9; Merry E. Wiesner, *Women and Gender in Early Modern Europe*, second edition (Cambridge 2000); Wendy Gibson, *Women in Seventeenth-Century France* (Londen 1989); Sharon Kettering, *Patronage in Sixteenth and Seventeenth-Century France* (Aldershot 2002); Ronald Asch, *Nobilities in Transition 1550-1700: Courtiers and Rebels in Britain and Europe* (Bloomsbury 2003); 1001 vrouwen uit de Nederlandse Geschiedenis, Els Kloek (ed.) (Nijmegen 2013).

2 Els Kloek, 'Een nieuw studieveld': Vrouwengeschiedenis, interdisciplinariteit en de Nederlandse zeventiende eeuw, *De Zeventiende Eeuw* 14 (1998), 218-227, aldaar 220-1.

De brief is een van de 3.600 gedigitaliseerde brieven die deel uitmaken van de online raadpleegbare catalogus van vroegmoderne stadhoudersvrouwenbrieven, en hij staat symbool voor de boodschap achter de publicatie van het hele corpus. Enerzijds zien we hier de emoties van een aangeslagen moeder, maar anderzijds markeert deze brief een nieuwe periode van macht voor deze dominante stadhoudersweduwe, die na de onverwachte dood van haar zoon opnieuw met strakke teugels zou regeren over de familiebezittingen.

Vrouwencorrespondenties

In de geschiedschrijving wordt de praktijk van de vroegmoderne politiek van oudsher beschouwd als een voornamelijk mannelijke aangelegenheid. Gendervooroordelen hebben vrouwen lang uit de geschiedschrijving gehouden. Brieven van vrouwen werden vaak genegeerd of zelfs vernietigd. Bovendien liepen formele en informele politiek in de vroegmoderne tijd vaak door elkaar, net als de begrippen privé en publiek. De bestudering van de politieke macht van vrouwen bleef zodoende ongrijpbaar voor veel historici. Kortom, zij werd onvoldoende herkend.

Hoewel vrouwen lang zijn weerhouden van het uitoefenen van directe politieke macht, zochten ze actief naar andere middelen om hun invloed uit te oefenen. Een belangrijk middel daarbij was het voeren van correspondenties. De opkomst van vrouwengeschiedenis als vakgebied heeft nu ook haar uitwerking op de groeiende belangstelling voor vrouwencorrespondenties.¹ Al in 1998 pleitte historica Els Kloek voor onderzoek naar de politieke invloed van de prinsessen van Oranje.² Tot nu toe echter zijn onafhankelijke onderzoeken naar de echtgenotes van de Hollandse en Friese leiders en hun kringen met daarin een analyse van hun politieke vermogen zeldzaam, omdat hun correspondentie nooit volledig is uitgegeven.

In samenwerking met Koninklijke Verzamelingen Den Haag, waar de meeste brieven van de stadhoudersvrouwen worden bewaard, hebben het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis en Oxford University's Cultures of Knowledge de correspondenties gedigitaliseerd en ontsloten via de catalogi van Early Modern Letters Online (EMLO).³ De collectie van de stadhoudersvrouwen is overkoepelend doorzoekbaar, of individueel per vrouw.⁴ De bestudering van deze brieven zal ons beeld van deze stadhoudersvrouwen veranderen; vanaf nu kunnen we niet alleen kennismaken van de inhoud van hun brieven, maar ook hun netwerken in beeld brengen. Dit artikel biedt een korte kennismaking met de zes zeventiende-eeuwse stadhoudersvrouwen en hun correspondentie, te weten de drie 'Hollandse': Amalia van Solms-Braunfels, Mary Stuart I en Mary Stuart II en de drie 'Friese': Sophia Hedwig von Braunschweig-Wolfenbüttel, Albertine Agnes van Oranje-Nassau en Henriette-Amalia von Anhalt-Dessau. Wie waren deze vrouwen en waar gaan hun correspondenties over?

Brief van Hendrik Casimir van Nassau-Dietz aan zijn moeder Sophia Hedwig van Braunschweig-Wolfenbüttel, 8 juli 1640. Koninklijke Verzamelingen, Den Haag. Linkerpagina: Amalia van Solms. Portret door Gerard van Honthorst, 1650. Rijksmuseum, Amsterdam.

Jeques icy ma foiblesse ne m'a pas permis
 m'acquiescer de mon devoir mais au
 que se commance a conforter se pro
 La gloire a la main pour que a du En
 Et auourd Eny le Sraignissime jour que
 ie suis este blessé et que ma gloire s'and
 de voir a autre plus que les medecins
 anse esperer si se jiray plus long vis
 ains contentiray a finir ca me signant
Amalia van Solms de du En

Amalia van Solms: 1177 brieven

Diplomaat Friedrich von Dohna merkte in zijn memoires op dat geen enkele politicus iets met stadhouder Frederik Hendrik durfde te bespreken zonder zich eerst tot diens echtgenote Amalia van Solms (1602-1675) te wenden. Koningen, vooraanstaande leiders, vertegenwoordigers van de handelscompagnieën, regenten; allen stuurden haar geschenken, zoals porselein, kristal, parels en diamanten, om bij haar in een goed blaadje te komen. Amalia van Solms had als echtgenote en later als weduwe van stadhouder Frederik Hendrik een invloedrijke rol binnen en buiten de Republiek.⁵ Zij voerde daartoe een grote staat en stond in contact met de bovenlaag van de Europese aristocratie. Na het overlijden van haar echtgenoot was zij als moeder van stadhouder Willem II en grootmoeder van stadhouder-koning Willem

III een fervent voorvechtster van de dynastieke belangen van het Oranje-huis. Veel van Amalia's correspondentie bestaat niet meer. Het grootste gedeelte van haar bewaard gebleven brieven bestaat uit de correspondentie met Constantijn Huygens. Tijdens de veldtochten in de Tachtigjarige Oorlog stuurde hij Amalia vrijwel iedere dag een brief. Daarin hield hij haar op de hoogte van het welzijn van haar man en hun zoon, de toekomstige stadhouder Willem II. Verder berichtte hij haar over de vorderingen van het leger, het bezoek van hooggeplaatste gasten, maar hij beschreef haar ook de verwoestingen, moordpartijen en verkrachtingen waarvoor zowel de vijandelijke als de geallieerde troepen verantwoordelijk waren. Dat deze brieven er nu nog zijn, komt omdat Huygens een van Amalia's hofdames had verzocht al zijn brieven aan haar werkgeefster voor hem te bewaren. ▶

³ Kleinere porties brieven zijn opgespoord in de Koninklijke Bibliotheek, het Nationaal Archief, Landeshauptarchiv Sachsen-Anhalt en de Bodleian Libraries. Intussen wordt gewerkt aan de correspondenties van de zestiende- en achttiende-eeuwse stadhoudersvrouwen, en zal in samenwerking met de Fryske Akademy de correspondentie in Tresoar worden gedigitaliseerd en ontsloten.
⁴ emlo-portal.bodleian.ox.ac.uk/collections/?page_id=2756.
⁵ Zie ook: resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/AmaliaVanSolms.

Boven: Mary Stuart werd weduwe op haar negentiende en is hier afgebeeld in witte rouwkleding, met een sinaasappel die verwijst naar het huis van Oranje. *Mary Stuart I als weduwe van Willem II*, door Bartholomeus van der Helst, 1652. Rijksmuseum, Amsterdam. Hiernaast: Brief van Mary Stuart I aan haar schoonvader Frederik Hendrik van Oranje-Nassau, juni 1641. Koninklijke Verzamelingen, Den Haag.

Mary Stuart I: 352 brieven

In de internationale historiografie heeft Mary Stuart I (Princess Royal, 1631-1661) weinig aandacht gekregen.⁶ Toch heeft zij in haar korte leven, vooral na het overlijden van haar echtgenoot stadhouder Willem II, een belangrijk aandeel gehad in het zekerstellen van de voogdij en het beheer van de goederen van haar pasgeboren zoon, de toekomstige stadhouder-koning Willem III. Met haar Franse neef koning Lodewijk XIV en haar broer koning Karel Stuart II onderhield zij daarover goede betrekkingen. Met haar schoonmoeder Amalia van Solms was dat anders, voortdurend lagen zij met elkaar in de clinch. Direct na het overlijden van haar echtgenoot Willem II begon Mary veelvuldig brieven te schrijven. Koninklijke Verzamelingen bewaart een speciaal brievenboek met de brieven die Mary uitwisselde met een uitgebreid netwerk van internationale correspondenten. In deze correspondentie ligt het accent vooral op de behartiging van de politieke belangen van haarzelf en haar zoon. In de Nederlandse historiografie heeft Mary Stuart een negatieve reputatie toebedeeld gekregen, die al door haar tijdgenoten in de Republiek werd gedeeld. In de Engelse geschiedschrijving wordt Mary's trouw aan haar Engelse familie juist geroemd. Omdat haar correspondentie nu volledig beschikbaar is, kan de lezer daar zelf opnieuw een oordeel over vormen.

Monsieur mon beau pere plus que Monsieur le prince quilliaume vous donnera sette lettre Je me remetray a luy auous assurer du desir que Jay de vous pouvoir faire voir par mes actions lessime que Je fais de vos bonnes graces et le soiny que Je aporteray toujours a les conserver comme une chose qui mest tres chere ce que J vous supplie de croyre comme estant

Monsieur mon beaupere

⁶ Zie ook: resources. huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/MariaHenriettaStuart.

⁷ Zie ook: resources. huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/MariaStuartII.

⁸ Zie ook: resources. huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Hedwig.

Mary Stuart II: 119 brieven

Mary Stuart II (1662-1694) werd door haar huwelijk met haar neef stadhouder Willem III prinses van Oranje en koningin van Engeland en Schotland.⁷ Ze was de dochter van Jacobus II, koning van Engeland en Schotland, en Anne Hyde. De steun die zij verleende aan het ingrijpen van Willem III in de Engelse politiek en haar rol in Engeland na 1688 (de *Glorious Revolution*) heeft de geschiedenis van zowel de Republiek als Engeland bepaald: de omwenteling in Engeland bleek duurzaam te zijn en het bondgenootschap van de Republiek met Engeland werd een belangrijke buffer tegen de Franse koning.

Ook als persoon is Mary Stuart historisch interessant. Zij wist zich te ontwikkelen van een tamelijk labiele vrouw tot een sterke persoonlijkheid in een zowel persoonlijk als politiek zeer turbulente tijd: weinig stabiele jeugdijaren, een vroeg huwelijk in een volstrekt onbekende omgeving, een weinig toegankelijke echtgenoot, het conflict met haar vader en een onverwachte troonsbestijging. In het geloof vond zij haar zekerheid en leidraad. De brieven in Mary's catalogus dateren vooral uit de periode waarin zij in de Republiek verbleef, dus voordat zij koningin werd.

Sophia Hedwig: 169 brieven

Sophia Hedwig von Braunschweig-Wolfenbüttel (1592-1642) groeide op aan het hertogelijke hof van Wolfenbüttel.⁸ Toen haar achttien jaar oudere echtgenoot Ernst Casimir (1573-1632) van Nassau-Dietz zijn broer Willem Lodewijk opvolgde als stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe, vestigde het echtpaar zich met hun gezin aan het Friese hof in Leeuwarden. Omdat haar echtgenoot veel weg was op legercampagnes – de Tachtigjarige Oorlog woedde immers nog in alle hevigheid – stond Sophia

Hedwig er vaak alleen voor. Dankzij haar leidinggevende en diplomatieke vaardigheden kreeg het Friese hof een meer prominente en internationale status. Zo organiseerde ze in het Nassause eigen-doms Dietz persoonlijk de bewapening en bevoor-rading van de lokale bevolking. Uit dankbaarheid voor haar inspanningen stelden haar zoons in 1634 een declaratie op waarin ze hun moeder formeel belastten met het bestuur over Nassau-Dietz.

Van de zes correspondenties die momenteel online staan, is die van Sophia Hedwig het minst volledig. De meeste brieven aan Sophia Hedwig zijn geschreven in 1640, het jaar dat haar zoon Hendrik Casimir overleed. Allereerst zijn dit de brieven van haar stervende zoon zelf, zijn broer Willem Frederik en hun dienaren, die haar op de hoogte hielden van de toestand van zijn verwon-dingen, en vervolgens ook de condoleancebrieven die zij ontving na het overlijden van Hendrik Casimir.

Albertine Agnes: 782 brieven

Albertine Agnes van Oranje-Nassau (1634-1696) was een van de dochters van de Hollandse stadhouder Frederik Hendrik en zijn echtgenote Amalia van Solms en de eerste Oranje-telg die ►

Links: Mary Stuart II door Peter Lely, ca. 1677-1680. National Portrait Gallery, Londen.

Onder: Sophia Hedwig von Braunschweig-Wolfenbüttel, portret toegeschreven aan Paulus Moreelse, 1620-1625. Koninklijke Verzamelingen, Den Haag.

Boven: Albertine Agnes, prinses van Oranje, vorstin van Nassau-Dietz. Atelier van Johannes Mijtens, ca. 1665. Geschiedkundige vereniging Oranje-Nassau.
Onder: Henriette Amalia von Anhalt-Dessau. Portret door Joachim Martin Falbe, 1740-1745. Slot Mosisgau, Duitsland.

met een Nassau-Dietz trouwde.⁹ Zij wordt wel beschouwd als de stammoeder van de Oranjes, aangezien deze in rechtstreekse lijn (tot koning Willem III in de mannelijke lijn) van haar afstammen. Nadat haar echtgenoot, de Friese stadhouder Willem Frederik (1613-1664), onverwachts was overleden na het ongelukkig afgaan van zijn pistool, was Albertine Agnes de eerste vrouw die daadwerkelijk als regentes optrad voor haar zoon Hendrik Casimir II.

Al tien dagen na het overlijden van haar echtgenoot benaderde Albertine Agnes onder anderen raadpensionaris Johan de Witt over de veiligstelling van de stadhouderlijke positie van haar zoon Hendrik Casimir. Je kunt je afvragen wat er met Hendrik Casimir II (en dus ons huidige koningshuis) was gebeurd als Albertine Agnes van Oranje niet zo behoedzaam had gemanoeuvreed.

De correspondentie van Albertine Agnes getuigt van haar betrokkenheid met de familiebezittingen, haar bemoeienissen om haar licht ontvlambare zoon Hendrik Casimir in het gareel te houden, maar ook haar rol als opdrachtgever van verschillende bouwprojecten en als verzamelaar van schilderijen en kunstobjecten.

Henriette von Anhalt-Dessau: 1352 brieven

Henriette Amalia von Anhalt-Dessau (1687-1711) is van de zeventiende-eeuwse stadhoudersvrouwen degene met de meeste bewaard gebleven correspondentie.¹⁰ Na de dood van haar echtgenoot Hendrik Casimir II (1657-1696) werd zij regentes voor haar zoontje Johan Willem Friso (1687-1711). Toen stadhouder Willem III in 1702 kinderloos overleed, zette Henriette Amalia zich in om diens erfenis voor haar zoon zeker te stellen. Ook probeerde zij in alle provincies van de Republiek zijn benoeming tot generaal en lidmaatschap van de Raad van State te regelen.

Het grootste deel van haar correspondentie dateert dan ook uit deze periode, want toen Friso onverwachts overleed (hij verdronk in het Hollands Diep in 1711), slaagde Henriette Amalia er niet in om regentes te worden voor haar kleinzoon, de toekomstige stadhouder Willem IV. De Staten van Friesland spraken hun voorkeur uit voor haar schoondochter Maria Louise von Hessen-Kassel, beter bekend onder de naam Marijke Meu, wier correspondentie momenteel in bewerking is om op dezelfde manier uitgegeven te worden, evenals die van haar schoondochter Anna van Hannover.

In de correspondentie van Henriette Amalia is zij zelf de grootste schrijver met 342 brieven, gevolgd door haar zoon Johan Willem Friso, die 231 brieven aan zijn moeder richtte. Die brieven stuurde hij vooral vanaf de slagvelden van de Spaanse Successieoorlog, waarin hij als generaal met het staatsleger meevocht met de geallieerden tegen de Spaans-Franse troepen.

Kardinaal de Richelieu stelde in 1637 dat de grootste en belangrijkste onderhandelingen die in zijn rijk tot stand kwamen meestal werden geïnitieerd door vrouwen. Ook de briefwisselingen van de echtgenotes van de stadhouders in de Republiek der Verenigde Nederlanden geven daar blijk van. Juist door het voeren van correspondenties konden vrouwen in het verleden hun macht uitoefenen. Uit de inhoud van de brieven blijkt dat de stadhoudersvrouwen politiek zeer actief waren. De digitale publicatie van de brieven van de zeventiende-eeuwse Hollandse en Friese stadhoudersvrouwen stimuleert dan ook nieuw wetenschappelijk onderzoek naar de invloed van deze stadhoudersvrouwen op de politieke, culturele en sociale processen in de Republiek en daarbuiten. ■

⁹ Zie ook: resources. huylgens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/AlbertineAgnes.

¹⁰ Zie ook: resources. huylgens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/HenrietteAmalia.